

джаючись від родичів, Марія, Софія і Віктор Закревські, разом з Т. Шевченком та О. Афанасьєвим-Чужбинським потрапили в хуртовину і Тарас у складній ситуації розважав дам піснею та навіть зімпровізував вірш «Хуртовина» [2, 93 – 95]. Другий епізод ілюструє як «мочеморди» допомогли у скрутному становищі своїй знайомій, небагатій вдові-дворянці О. Шостці. Щоб покрити розтрату «Шосточки», на її користь було влаштовано лотерею, для чого розігрувався її портрет роботи Т. Шевченка. Ідея портрета належала самому «всеп'янішештву» В. Закревському, оскільки та мала характерну смішну зовнішність [14, 83].

Деякі друзі Т. Шевченка не поділяли його «мочемордія» або цього оточення. Так, В. Рєпніна не сприймала спосіб життя «мочемордів», про що вона писала Т. Шевченку з докорами у серпні 1844 р.: «Ваше несчастье, что Вы связались с этими пустыми, полуобтесанными людьми. (...) Нельзя ли понять изречение: «вино веселит сердце человеческое» в духовном смысле?» [10, 26]. У листі від 2 травня 1846 р. до М. Костомарова П. Куліш непокоївся за приводу відносин Т. Шевченка з «мочемордами»: «Уведомите меня ради Бога о Шевченке. Неужели он в самом деле навеки умочил морду?» [8, 143]. Остання, мабуть, згадка у епістолярії про приналежність Т. Шевченка до «мочеморд» міститься у листі студента Петербурзького університету П. Сердюкова від 22 лютого 1847 р. все тому ж П. Кулішу: «Шевченко – его милость у Вас венца держав и так то, мабуть винця дмухнув... На те ж то він Мочеморда!» [8, 160].

Та все-таки «Товариство мочемордія» благотворно вплинуло на формування Т. Шевченка. За оцінкою М. Драгоманова, «Шевченко наслухавсь вільних, сміливих, європейських думок од таких людей далеко більш, ніж од своїх університетських київських приятелів...» [3, 352 – 353].

У творчості Т. Шевченка є відгомони і суто «мочемордівських» тем. До них належить класичний вірш, який поет написав вуглем на стіні в шинку уже 1847 р.: «Вип'єш першу – стрепенешся, // Вип'єш другу – схаменешся, // Вип'єш третю – в очах сяє, // Думка думку поганяє» [12, 408, 762]. Цей чотиривірш наштовхує на здогад, що алкоголь був потрібен Т. Шевченку для творчості. Завдяки «мочемордію» поет досягав змінених станів свідомості і вгамовував біль свого вразливого сприйняття дійсності [1, 16]. Згадки про «мочемордів» містить і вірш «Г. З.» («Немає гірше, як в неволі»), присвячений дружині «мочеморди» П. Закревського Ганні, в яку був закоханий Т. Шевченко: «Чи збираються ще й досі // Веселі гості // Погуляти у старій, // Погуляти просто, // По-давньому, по-старому, // Од світу до світу?» [13, 98 – 99, 608 – 610].

Вважаємо, застосований у статті підхід не вичерпним. Розгляд теми може бути продовжений, зокрема за рахунок дослідження життя інших «мочеморд». Плідним має бути просопографічний аналіз членів «Товариства мочемордія», їх своєрідний груповий портрет. Нові результати може дати й порівняльно-типологічне (компаративістське) дослідження творчості представників цього товариства.

1. Кониський О.Я. Тарас Шевченко-Грушевський: Хроніка його життя. – К., 1991.
2. Афанасьєв-Чужбинський О.С. Спомини про Т.Г. Шевченка // Спогади про Тараса Шевченка / Упор. В.С. Бородін, М.М. Павлюк. – К., 1982.
3. Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли й соціалізм // Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»). – К., 1991.
4. Новицький М. М. «Мочиморди» перед судом сучасників і досліду // Життя і революція. – 1930. – Кн. III.

5. Шурат В. Тост за українську республіку (до характеристики «общества мочемордія») // З життя і творчості Тараса Шевченка. – Львів, 1914.
6. Козаченко А. До історії ліберального руху 40-х рр. на Україні. «Діло поміщиків Закревських» // За сто літ: Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX ст. / За ред. акад. М. Грушевського. – Кн. 2. – К., 1928.
7. Окаринський В. «Товариство мочемордія» як контркультурне утворення і чинник українського національного відродження (1840-ві рр.) // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2009. – Вип. 2.
8. Жур П.В. Труды и дни Кобзаря. – Люберцы, 1996.
9. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. – К., 2001. – Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю.
10. Листи до Тараса Шевченка. – К., 1993.
11. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 10 т. – К., 1961. – Т. 7: Живопис, графіка 1830–1847. – Кн. 1.
12. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847.
13. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. – Т. 2.
14. Стороженко. Епізод із життя Т. Г. Шевченка // Спогади про Тараса Шевченка...

Ю. Д. Марцинішин, В. К. Мотуз

ГРОМАДСЬКИЙ ВИМІР НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ СЕРГІЯ ПОДОЛИНСЬКОГО

Однією із важливих сторін життя Сергія Андрійовича Подолинського була його громадська діяльність. Причому він не відносився до конкретної суспільно-політичної течії та завжди залишав за собою свободу вибору організацій, які б найповніше задовольняли його громадську позицію. Водночас постать цього українського вченого-новатора, мислителя, громадсько-політичного діяча майже невідома широкому загалу, хоча праці С. Подолинського цитувалися вже сучасниками, зокрема видатними представниками культури та науки, як України (І. Франко, М. Драгоманов, В. Вернадський, М. Грушевський), так і світу (І. Пригожин, І. Стенгерс, Л. Ларуш, Г. Одум та ін.).

У радянський час його доробок аналізували такі історики, як Л. Корнійчук, І. Мешко [1], С. Злупко [2], Л. Пашук [3] та ін. Сьогодні наукову спадщину С. Подолинського продовжують досліджувати Р. Сербин [4], В. Чесноков [5] та ін. Однак і надалі залишається актуальним всебічне осмислення цієї видатної постаті, адже історики й досі не презентували повної біографії та не досягнули всю наукову спадщину Сергія Андрійовича.

У 1867 р. С. Подолинський вступив до Київського університету, який був не лише освітнім центром, а й осередком суспільно-політичного життя. Сам він пізніше писав: «Ніде, принаймні в Росії, не цікавляться так політикою, як в університетах» [2, 92]. При цьому, Сергій Андрійович завжди вдало поєднував навчання й громадську діяльність. Значний вплив на формування світогляду юного студента мав М. Зібер – видатний економіст і соціолог зі швейцарсько-українського роду, член Київської Громади, що гуртувала передове українство, професор політичної економії в Київському університеті. Саме він познайомив Подолинського з керівником Київської громади – М. Драгомановим [6, 237].

У грудні 1871 р. С. Подолинський разом із М. Зібєром та М. Драгомановим очолили редакцію газети «Київський телеграф» – друкований орган Громади. Як зазначає М. Пшеничний, «смілим вторгненням у життя, демократичним підходом до наболілих місцевих тем» вони здобули велику популярність по всій Україні, а у книгарнях Києва навіть почали продаватися їх фотокартки [7, 201]. Проте, така популярність стала скоріше

загрозою для журналістів, адже царський уряд після деякого послаблення почав контрнаступ у сфері суспільного життя та переслідував будь-які прояви вільнодумства.

Після закінчення університету, в 1871 р. С. Подолинський та М. Зібер виїхали за кордон. Вони побували у Львові, де зустрічалися із М. Бучинським, а звідти поїхали до Відня, де познайомилися із товариством галичан «Січ». Як результат, С. Подолинський мав змогу порівняти соціальні та національні проблеми українців Російської імперії та Австро-Угорщини [8, 319]. Крім цього, Сергій Андрійович продовжив навчання в університетах Західної Європи. Навіть обраний фах відповідав громадській позиції вченого. Так, на початку 1870-х рр. більшість студентської молоді з Росії, що перебувала в Цюриху, здобувала освіту за спеціальностями сільського вчителя та лікаря для підготовки майбутнього «походу в народ». У Цюриху була організована російська бібліотека, на базі якої гуртувалися прогресивно налаштовані студенти [5, 86]. У Швейцарії він мав змогу спілкуватися з російськими та українськими емігрантами-революціонерами. Особливо зблизився із П. Лавровим та Г. Лопатніним. У серпні 1872 р. на лондонській квартирі Ф. Енгельса С. Подолинський познайомився з К. Марксом [7, 201].

Теорія останнього мала значний вплив на суспільне життя XIX ст. В програмному документі «Маніфест Комуністичної партії» було репрезентовано нове світорозуміння, яке безпосередньо стосувалося соціального життя. Поширення ідеології марксизму в Україні відбувалося в умовах розчарування частини народників у ставці на революційний потенціал селянства. Марксизм певною мірою продовжував ідеї народницького соціалізму та традиційну тактику народників. Справедливість, рівність, свобода лежали не тільки в основі марксистського ідеалу, а й були базовими цінностями селянського обштинного соціалізму. Спільними були й форми та методи досягнення поставленої мети – народна революція, тільки марксизм робив ставку на пролетаріат, а народництво – на селянство.

За ініціативою С. Подолинського, 1873 р. у Цюриху були проведені збори, присвячені пам'яті Т. Шевченка, на яких він виступив з промовою. Зокрема у праці «Нігілізм в Росії» він так характеризував Кобзаря: «Шевченко ... в силу свого походження і умов життя мав всі необхідні передумови для того, щоб стати поетом народним, демократичним і соціалістичним. І він їх широко використав. Шевченко єдиний великий поет України, і саме він відтворив той демократичний і незалежний рух у тій країні, проти якого російський уряд бореться такими крайніми заходами. Шевченко має вирішальний вплив на український рух. Не знайдеться ні одного щирого українського патріота, навіть серед найконсервативніших за своїм становищем і симпатіями, який не визнав би демократії, і з цього погляду демократичний характер українського народу був поставлений Шевченком поза сумнівом» [9, 159].

На 1874–1875 рр. припав пік так званого «ходіння в народ» на теренах Російської імперії. Справа в тому, що царський уряд, знаючи про прогресивні настрої молоді, яка навчалася у Цюриху, видав указ, за яким зобов'язав студентів повернутися на батьківщину, з метою припинення поширення революційних ідеалів. Внаслідок цього, революційно налаштована молодь розпочала просвітницько-пропагандистську кампанію серед населення. До походу приєднався і С. Подолинський. У своєму рідному с. Ярославці він заснував школу, яка одночасно була й лікарнею. Вдень Сергій Андрійович приймав хворих з усього повіту, а ввечері вчителював. Школа-лікарня була відкрита без дозволу властей, але за свідченням аноніму, «йому подібні штуки сходять з рук:

аристократичні зв'язки і йому одному властивий такт помагають в даному випадку. Безперечно нікому іншому це не обійшлося би даром» [1, 47]. Дійсно, «похід в народ» закінчився невдало та обернувся для багатьох арештами.

В Україні С. Подолинський не обмежувався лише справами школи. Одночасно він намагався налагодити співпрацю з українськими революційними та ліберальними колами, з метою організації національної соціально-демократичної партії. Він переховує та поширює нелегальну літературу (зокрема журнал «Вперед!» П. Лаврова). Крім цього, вчений вливається в роботу Київської громади, зусиллями діячів якої було відкрито Південно-Західний відділ імператорського Російського Географічного товариства. Він став легальним науковим осередком, який розгорнув інтенсивні дослідження в галузі українознавства та науково обґрунтував національну самобутність українського історичного та культурного процесу. В товаристві активно працювали В. Антонович, М. Драгоманов, І. Луцинський, О. Кістяківський, М. Зібер, П. Чубинський, Ф. Вовк, М. Старицький, М. Лисенко та С. Подолинський [10, 66]. На цьому етапі він стає прихильником українського націоналістичного руху, а його позиція була відповіддю на численні утиски царського уряду в сфері національної політики.

1876 р. став поворотним у житті вченого, оскільки царат розпочав активний наступ на українство: були закриті Південно-Західний відділ Географічного товариства та газету «Київський телеграф», в яких С. Подолинський працював. Внаслідок Емського указу того ж року більшість національно свідомих діячів культури та науки України змушені були емігрувати за кордон, у тому числі й Сергій Андрійович, який виїхав на постійне місце проживання до Франції.

На початку 1878 р. С. Подолинський відходить від марксистської концепції щодо класової боротьби як рушійної сили соціального розвитку, а натомість відстоює переконання, що для утвердження соціалістичної свідомості потрібно декілька поколінь розвитку думки і якщо перемога соціалізму вимагає смерті декількох сотень людей, то краще почекати і готувати перемогу соціалізму мирним шляхом. Рушієм прогресу людства стане не боротьба класів, а творча діяльність людей, яка спрямована на накопичення перетвореної сонячної енергії для задоволення потреб соціуму. Для процесу створення характерні співпраця, солідарність, кооперація та взаємодопомога, а не революційна боротьба. На думку В. Чеснокова, це нове природниче наукове обґрунтування майбутнього соціалістичного суспільства і стало однією із причин замовчування праць С. Подолинського у радянський час [5, 89].

Одним із найважливіших завдань, яке ставив перед собою С. Подолинський ще під час проживання на батьківщині, було видавництво українського революційного журналу. Однак лише у 1880 р. був виданий перший номер часопису «Громада» у Женеві, який упорядкували М. Драгоманов, С. Подолинський та М. Павлик. У цьому номері була вміщена програма «Громади» авторства С. Подолинського, яка відображала прагнення українських громадських діячів у політичній, економічній та культурній сферах. Потрібно зазначити, що програма часопису була опублікована французькою мовою у III томі «Історії соціалізму» та англійською в США в «Анналах Української вільної академії наук» [11, 14]. На жаль, суперечності у поглядах між Драгомановим і Подолинським, що мали місце ще до прийняття програми «Громади», не могли не призвести до розриву між ними.

На кінець 1881 р. С. Подолинський залишився наодинці в ідейно-політичному вимірі: він розійшовся з П. Лавровим і М. Драгомановим, засуджував вирод-

ження народництва в лібералізм, відкидав тактику індивідуального терору. Не виправдало його надій і вбивство Олександра II. Тим не менш, Сергій Андрійович продовжував шукати шляхи вирішення соціальних проблем своєї батьківщини. Таким чином, С. Подолінський займав важливе місце у суспільно-політичному житті України другої половини XIX ст.

1. Корнійчук Л.Я., Мешко І.М. *Економічні погляди С.А. Подолінського*. – К., 1958.
2. Злупко С.М. *Сергій Подолінський – вчений, мислитель, революціонер*. – Львів, 1990.
3. Пащук А.І. *Роль С.А. Подолінського в розвитку революційного демократизму на Україні // Філософська думка – 1970. – № 1.*
4. *Сергій Подолінський. Листи та документи / Упор. Р. Сербин*. – К., 2002.
5. Чесноков В.С. *Еволюція природи и человека в трудах С.А. Подолінського // Вопросы истории*. – 2010. – № 5.
6. Шендеровський В. *Нехай не згасне світ науки*. – К., 2003.
7. Пишеничний М. *Мислитель С.А. Подолінський // Пишеничний М. Історичні постаті Черкащини*. – Черкаси, 1994.
8. Злупко С.М. *Відкриття С. А. Подолінського // Аксіоми для нащадків: українські імена у світовій науці / Упор. О.К. Романчук*. – Львів, 1992.
9. *Подолінський С.А. Вибрані твори*. – К., 2000.
10. Доценко О.Г., Іванова Л.Г. *Український суспільно-політичний рух у другій половині XIX ст.: Навч. посіб.* – К., 2010.
11. *Остропольська М.В. М.І. Павлик і С.А. Подолінський: ідейні взаємозв'язки // Грані*. – 2010. – № 5.

О. В. Дергачов

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО В ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКІЙ КЛАСИЧНІЙ ЧОЛОВІЧІЙ ГІМНАЗІЇ (1890 – 1899 рр.)

Кінець XIX ст. подарував Україні майбутнього письменника, громадсько-політичного діяча та публіциста – Володимира Винниченка. Його розумові здібності, прагнення до навчання та самонавчання стали підґрунтям формування, без перебільшень, великої в історії національно-державного відродження та культури України особистості. Вагому роль в еволюції світогляду відіграла Єлисаветградська класична чоловіча гімназія, яка стала справжнім випробуванням для українського духу В. Винниченка.

У сучасній українській історіографії роки навчання в Єлисаветградській гімназії В. Винниченка розглядаються в контексті проблем біографічного дослідження у працях істориків В. Солдатенка, С. Кульчицького [1], привертала увагу літературних фахівців В. Панченка [2], Г. Костюка [3], котрі працювали над досягненням літературного таланту письменника. Традиційними стали тематичні Всеукраїнські конференції, присвячені постаті В. Винниченка, які проводилися на його малій батьківщині [4]. Однак, серед численних праць та публікацій немає наукових розвідок, у яких би окремо аналізувалися роки навчання та формування світогляду В. Винниченка в Єлисаветградській гімназії.

Прагнучи усунути цю «білу пляму», метою статті є зосередження уваги на дослідженні років навчання та формування світогляду В. Винниченка в Єлисаветградській гімназії через призму аналізу архівних матеріалів: «Протоколи засідання Педагогічної ради Єлисаветградської гімназії 1891 – 1897 рр.» [5 – 8] та спогадів родичів і друзів, у тому числі Л. Винниченка, Р. Винниченка, Ю. Тищенка [12].

Володимир у дитинстві завжди вирізнявся з-поміж однолітків, мав гарну пам'ять, значні здібності та прагнення до навчання, любов до волі та руху,

незалежність у своїх вчинках і рішеннях. У своїх спогадах Розалія Винниченко згадувала розповідь свекрухи Євдокії Нуфрїївни про дитячі літа свого сина: «Володимир гурав з дільми сусідів і тримав їх трохи в терорі, бо був дуже сильний для свого віку й волевий, упертий! ... коли хтось з дітей вертався з чимсь їстівним, ... вимагав данини. ... І це не від жадності до ласощів, але для того, щоб показати свою силу, владність» [10, 15]. Така неоднозначна вдача Володимира була притаманна і в навчанні.

У сім років Володимира віддали до народної школи. У брошурі його багатолітнього товариша й друга Юрія Тищенка «Хто такий Винниченко?», читаємо: «На його здібності до вчення звернула увагу вчителька народної школи і порадила батькам не лишати хлопця без дальшої освіти, а отдати його до науки в якусь середню школу» [12, 12]. Батьки Володимира, не дивлячись на те, що це вимагало великих матеріальних зусиль, вирішили віддати сина до Єлисаветградської класичної чоловічої гімназії [11, 9].

Спочатку Володимира не приймали в гімназію через ряд соціальних причин. І тільки директор початкової школи, у якій навчався В. Винниченко, переконав керівництво Єлисаветградської класичної чоловічої гімназії, що ця дитина надзвичайно здібна до навчання [9, 6]. У 1890 р. 10-річний В. Винниченко все ж таки, незважаючи на матеріальні та соціальні труднощі, стає учнем Єлисаветградської гімназії.

На той час Єлисаветградська класична чоловіча гімназія була одним із кращих освітніх осередків краю. Оскільки класична освіта в ті часи мала переважно гуманітарне спрямування, В. Винниченко, разом з іншими учнями, вивчав закон Божий, латину, російську, грецьку, німецьку та французьку мови, історію, філософію, географію, математику, фізику, логіку, космографію. Викладання предметів велося винятково російською мовою. Носіння гімназійної форми було обов'язковим, вимоги до учнів були суворими. До послуг гімназистів була прекрасна бібліотека з творами античних авторів, світової художньої літератури [5, 20 – 35].

У Єлисаветградській класичній чоловічій гімназії навчалися переважно вихідці із заможних верств населення [2, 14]. Тому перший серйозний крок у житті В. Винниченка (вступ до гімназії) не обійшовся без проблем. Перший рік навчання був психологічно складним. Селянський син, ввійшовши в коло аристократів і багатіїв, завдяки своїм розумовим здібностям, став предметом насмішок з боку учнів, батьки яких стояли набагато вище за соціальним статусом [11, 9]. Зневага до українського, презирство до мужицького викликали в нього напівхлоп'ячий протест [9, 6]. Тому були бійки з учнями і розбивання шибок, очевидно, на ґрунті національних взаємовідносин. Мати Володимира про цей аспект зазначала: «В гімназії вперше виявилось для дитини те, що вона є «хохла», ... що вона належить до нижчої категорії людей» [10, 15].

Очевидно, саме у таких умовах пройшов перший екзамен світогляду юнака, принаймні так стверджують спогади родичів В. Винниченка. Проте, документальних підтверджень протистояння Володимира з учнями в архівах немає, можливо, через відсутність кондуктного листа, який би зміг пролити світло на цю проблему та документів за навчання 1890 – 1891 та 1898 – 1899 рр. Аналіз протоколів засідань Педагогічної ради 1891 – 1897 рр. показав, що Володимир за поведінку в гімназії мав переважно «4» і «5», що аж ніяк не говорить про його відкриті протистояння з учнями та вчителями [5, 28 – 29; 6, 68; 7, 3 – 4].

Ю. Тищенко, швидше за все, не перебільшує, зауважуючи, що роки навчання в гімназії були для В. Винни-